

Između prava i stvarnosti: prepreke u pristupu ekonomskim i socijalnim pravima žena u Srbiji

INICIJATIVA ZA
EKONOMSKA I
SOCIJALNA PRAVA

≡ KVINNA
≡ KVINNA

Sweden
Sverige

IMPRESUM:**IZDAVAČ: A11 – INICIJATIVA ZA EKONOMSKA
I SOCIJALNA PRAVA****ZA IZDAVAČA:**

Nađa Marković

AUTORI:

Milica Marinković

Emilija Stepanović

LEKTURA:

Milena Jakovljević

DIZAJN I PRELOM:

Monika Lang

www.a11initiative.org

office@a11initiative.org

Beograd, 2026.

Ova analiza je deo projekta „Poboljšan pristup ekonomskim i socijalnim pravima za sve žene“, koji sprovodi A11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava uz podršku Kvinna till Kvinna fondacije. Analize i zaključci izneti u ovoj publikaciji su stavovi autorki i ne odražavaju nužno stavove Kvinna till Kvinna fondacije. Odgovornost za sadržaj ove publikacije je u potpunosti na autorkama.

Svi izrazi korišćeni u ovoj publikaciji odnose se podjednako na osobe svih rodova, bez obzira na gramatički rod u kojem su navedeni.

Između prava i stvarnosti: prepreke u pristupu ekonomskim i socijalnim pravima žena u Srbiji

Sadržaj

1. Uvod	5
2. Pravo na adekvatno stanovanje	7
Prepreke u ostvarivanju prava	7
Rodna dimenzija stambene nejednakosti	8
3. Pravo na rad i ekonomska sigurnost	11
Prepreke u ostvarivanju prava	11
Rodna dimenzija ekonomske nesigurnosti	12
3.1. Preduzetnice i pravo na porodijsko: diskriminacija u praksi	14
3.2. Radnice migrantkinje	16
3.3. Sezonske radnice	18
4. Žene i siromaštvo, potreba za socijalnom zaštitom	22
Neadekvatnost sistema socijalne zaštite	22
Žene kao najčešće žrtve sistema	23
Opis slučaja: kriminalizacija siromaštva kroz kažnjavanje žene za prosjačenje	25
5. Institucionalne prepreke i administrativne barijere	28
Automatizacija isključivanja: Slučaj Zakona o socijalnoj karti	28
Lavirint birokratije	29
6. Posebno pogođene grupe žena	31
7. Pravo na obrazovanje sa rodним aspektom	34
Paradoks obrazovnih postignuća	34
Romkinje i obrazovne prepreke	35
Žene u ruralnim područjima i pristup obrazovanju	35
Rodni stereotipi u obrazovnom sistemu	36
Žene sa invaliditetom i obrazovanje	37
Preporuke	37
8. Pravo na zdravlje sa rodним aspektom	38
Žene iz marginalizovanih zajednica i zdravstvene prepreke	38
Preporuke	39
9. Ključni nalazi	41

1.

Uvod

Ekonomska i socijalna prava predstavljaju temelj dostojanstvenog života i ključni su element za postizanje pune ravnopravnosti u svakom društvu. U Republici Srbiji, uprkos postojanju formalnog pravnog okvira koji garantuje ova prava svim građanima i građankama, njihovo ostvarivanje u praksi suočava se sa značajnim izazovima. Žene, a posebno one koje pripadaju višestruko marginalizovanim grupama, nesrazmerno su pogođene ovim preprekama, što produbljuje postojeće nejednakosti i ograničava njihov puni društveni i ekonomski potencijal. Iako Ustav Republike Srbije jemči jednakost polova, a država je potpisnica ključnih međunarodnih dokumenata, poput Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), put od formalno priznatih prava do njihove stvarne primene ostaje dug i trnovit.¹

Cilj ove publikacije je da identifikuje i analizira ključne prepreke sa kojima se žene, posebno iz marginalizovanih zajednica, suočavaju u pokušaju da ostvare svoja ekonomska i socijalna prava. Na osnovu iskustava iz prakse, analize dostupnih izveštaja domaćih aktera i relevantnih tela Ujedinjenih nacija, ova analiza teži da osvetli sistemske nedostatke, administrativne barijere i duboko ukorenjene društvene norme koje onemogućavaju ženama da u potpunosti uživaju prava na adekvatno stanovanje, rad, ekonomsku sigurnost i socijalnu zaštitu. Kroz detaljan pregled stanja u ovim oblastima, namera je da se pruže konkretne preporuke za unapređenje javnih politika i praksi, kako bi se osiguralo da ekonomska i socijalna prava postanu stvarnost za sve žene u Srbiji.

Posmatranje ovih izazova iz rodne perspektive od suštinskog je značaja. Rodna perspektiva omogućava prepoznavanje načina na koji društveno oblikovane uloge, stereotipi i strukturne nejednakosti utiču na različite aspekte života žena i muškaraca. Žene se često suočavaju sa specifičnim preprekama koje su direktna posledica njihovog pola i roda – od neplaćenog kućnog rada i brige o članovima porodice, preko koncen-

¹ Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), koju je usvojila Generalna skupština UN 1979. godine.

tracije u slabije plaćenim i nesigurnim sektorima, do povećanog rizika od siromaštva i ekonomske zavisnosti. Izveštaj UN Women za 2023. godinu potvrđuje da, iako žene u Srbiji imaju ista prava kao i muškarci, njihov položaj je u stvarnosti lošiji, te su izložene diskriminaciji, stereotipima i nasilju.² Ignorisanje ovih rodno specifičnih faktora vodi ka kreiranju „rodno neutralnih“ politika koje u praksi ne samo da ne uspeavaju da reše probleme, već često i produbljuju postojeće nejednakosti.

Posebna pažnja u ovoj analizi posvećena je višestruko marginalizovanim grupama žena, kao što su Romkinje, žene sa invaliditetom, samohrane majke, žene koje žive u ruralnim područjima, izbeglice i interno raseljene žene, te žene koje žive u ekstremnom siromaštvu. Ove žene se suočavaju sa ukrštenim i slojevitim oblicima diskriminacije, gde se rodna neravnopravnost kombinuje sa diskriminacijom po osnovu etničke pripadnosti, invaliditeta, socijalnog statusa ili mesta stanovanja. Na primer, žene na selu predstavljaju grupu koja je u povećanom riziku od višestruke diskriminacije, kako je istaknuto u tematskom fokusu UN izveštaja.³ Slično tome, izveštaj Amnesty International o automatizaciji sistema socijalne zaštite u Srbiji pokazao je kako administrativne barijere i digitalni jaz nesrazmerno pogađaju najugroženije, uključujući Rome i osobe sa invaliditetom, udaljavajući ih od sistema podrške.⁴ Razumevanje njihovih jedinstvenih iskustava i prepreka sa kojima se suočavaju je preduslov za kreiranje inkluzivnih i efikasnih rešenja koja nikoga neće ostaviti po strani.

2 Beker, K., Janjić, B., & Čović, A. (2024), Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2023. godinu, FemPlatz & UN Women, https://femplatz.org/library/reports/2024-03-19_PreneraZena_2023_SR.pdf

3 *Ibid.*

4 Amnesty International (2023). Trapped by Automation: Poverty and discrimination in Serbia's welfare state, <https://www.amnesty.org/en/latest/research/2023/12/trapped-by-automation-poverty-and-discrimination-in-serbias-welfare-state/>

2.

Pravo na adekvatno stanovanje

Pravo na adekvatno stanovanje je fundamentalno ljudsko pravo, neodvojivo od drugih prava, kao što su pravo na život, zdravlje i dostojanstvo. Međutim, za mnoge žene u Srbiji, ovo pravo ostaje nedostižno. Strukturne nejednakosti, ekonomska ranjivost i administrativne barijere stvaraju začarani krug u kojem nedostatak adekvatnog stambenog rešenja postaje i uzrok i posledica socijalne isključenosti. Posebno su ugrožene žene iz marginalizovanih grupa, koje se suočavaju sa višestrukim preprekama u pristupu sigurnom i bezbednom domu.

Prepreke u ostvarivanju prava

Jedna od najdrastičnijih povreda prava na stanovanje su prinudna iseljenja, koja nesrazmerno pogađaju romske zajednice i stanovnike neformalnih naselja. Izveštaji međunarodnih organizacija, poput Amnesty International i OSCE, godinama unazad dokumentuju praksu prinudnih iseljenja u Srbiji, koja se često sprovode bez adekvatnog pravnog osnova, prethodne najave i obezbeđivanja alternativnog smeštaja.⁵ Ova iseljenja ne samo da ostavljaju porodice bez krova nad glavom, već za posledicu imaju još dublje siromaštvo i socijalnu izolaciju. Žene i deca su u ovim situacijama posebno ranjivi, suočavajući se sa gubitkom sigurnosti, prekidom obrazovanja i izloženošću nasilju.

Problem neformalnih naselja je široko rasprostranjen, a procenjuje se da u Srbiji postoji preko 580 ovakvih naselja.⁶ Život u neformalnim naseljima karakteriše nedostatak osnovne infrastrukture kao što su pijaća

5 Amnesty International (2010). Serbia: Stop the forced evictions of Roma settlements, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur70/003/2010/en/>; OSCE/ODIHR (2012). Forced evictions, inadequate housing and Romani women, <https://odih.osce.org/sites/default/files/f/documents/a/2/95145.pdf>

6 UN Special Rapporteur on adequate housing (2016). Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, and on the right to non-discrimination in this context, on her mission to Serbia and Kosovo, <https://digitallibrary.un.org/record/831292?v=pdf>

voda, kanalizacija, struja i pristup javnim uslugama. Za žene, ovo znači svakodnevnu borbu sa nehygienjskim uslovima, što direktno utiče na njihovo zdravlje i zdravlje njihove dece. Nedostatak sigurnosti i privatnosti u ovakvim uslovima povećava rizik od rodno zasnovanog nasilja.⁷ Dodatnu prepreku predstavlja nemogućnost prijave prebivališta, što je čest slučaj za stanovnike neformalnih naselja, ali i za žene koje su preživele nasilje u porodici i napustile dom. Bez prijavljenog prebivališta, odnosno adrese, postaje gotovo nemoguće ostvariti čitav niz drugih prava – od pristupa socijalnoj pomoći i zdravstvenoj zaštiti, do upisa dece u školu i pronalaska formalnog zaposlenja. Važno je istaći da je Zakonom o prebivalištu i boravištu predviđena mogućnost prijave prebivališta na adresi nadležnog centra za socijalni rad, za osobe koje ne mogu da prijave prebivalište na drugi način. U praksi, ova odredba nije doživela punu primenu, uglavnom iz razloga nevoljnosti nadležnih institucija da informišu korisnike ali i odbijanja policije da utvrdi ovo prebivalište. I u slučajevima kada se ova prijava podnese, procedura je komplikovana i neprimereno dugačka. Ovaj administrativni lavirant stvara nepremostivu barijeru za mnoge žene, držeći ih u stanju pravne nevidljivosti i ekonomske zavisnosti.⁸

Rodna dimenzija stambene nejednakosti

Stambena problematika ima izraženu rodnu dimenziju. Žene sa decom, a posebno samohrane majke, suočavaju se sa specifičnim izazovima na tržištu nekretnina. Ekonomska zavisnost i niži prihodi dodatno im otežavaju mogućnost da priušte adekvatan smeštaj. U situacijama porodičnog nasilja, nedostatak stambene alternative često je ključni razlog zbog kojeg žene ostaju u nasilnom okruženju. Nakon napuštanja partnera, žene se suočavaju sa povećanim rizikom od beskućništva, jer imovinski odnosi i tradicionalne norme često favorizuju muškarce kao

7 Equal Rights Trust (n.d.). Research on access to socio-economic rights for Roma women in Serbia, <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Access%20to%20Socioeconomic%20Rights%20for%20Roma%20Women.pdf>

8 Više o tome u: „Sistem protiv siromašnih – socijalna prava između zastarelih zakona, algoritamskog odlučivanja i zanemarivanja međunarodnih obaveza Izveštaj o ekonomskim i socijalnim pravima u Srbiji u 2024. godini“, A 11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava, 2025, str. 115.

vlasnike nekretnina⁹. Važno je istaći i da privremeni smeštaj kao usluga socijalne zaštite, odnosno Sigurna kuća za žene žrtve nasilja, nije toliko pristupačan za lezbijke, Romkinje, žene sa invaliditetom, te upravo ove žene zbog neprilagođenosti ovih usluga njihovim specifičnostima, često ostaju bez ove vrste smeštaja.

U ruralnim područjima, položaj žena je dodatno otežan. Tradicionalni obrasci nasleđivanja imovine često isključuju žene, ostavljajući ih bez vlasništva nad zemljom i kućom u kojoj žive i rade. Prema podacima, žene u Srbiji poseduju samo četvrtinu ukupne imovine, što ih čini ekonomski zavisnim i pravno ranjivim¹⁰. U slučaju razvoda ili smrti supružnika, ove žene rizikuju da ostanu bez ikakvih sredstava i krova nad glavom. Dodatno otežavajuća okolnost je što u situacijama kada se žene odreknu nasleđa (što je u praksi uglavnom zbog pritisaka i tradicionalnih obrazaca) i nakon toga se nađu u teškoj materijalnoj situaciji, one nemaju pravo na socijalnu pomoć. Naime, član 82 stav 1 tačka 2 Zakona o socijalnoj zaštiti propisuje da pravo na novčanu socijalnu pomoć ne može ostvariti pojedinac, odnosno porodica ako je pojedinac, odnosno član porodice prodao ili poklonio nepokretnu imovinu ili se odrekao prava na nasleđivanje nepokretne imovine ili ako je protekao period u kojem bi, od tržišne vrednosti nepokretne imovine koju je prodao, poklonio ili se odrekao prava na nasleđivanje, mogao obezbeđivati pomoć u smislu ovog zakona. Ovakvo ograničenje u praksi ima disproporcionalan uticaj na žene sa sela i manje urbanih sredina, gde su tradicionalni obrasci nasleđivanja i dalje jaki.¹¹ To u praksi dovodi do toga da se te grupe žena dvojako kažnjavaju, najpre tako što su faktički primorane da ostanu bez nasleđa, a zatim i bez materijalne podrške države. Ova prepreka je prepoznata i postoje brojne inicijative da se ona otkloni, mada još uvek nije došlo do izmena. Praksa iz Crne Gore, gde su ovakvi tradicionalni obrasci takođe jaki, pokazuje da je zakonodavac prepoznao prepreku i uslovi za dobijanje socijalne pomoći su prilagođeni na način da ne dolazi do stavljanja u nejednak položaj u slučajevima odricanja od nasledstva.

9 Beker, K., Janjić, B., & Čović, A. (2024), *Ibid.*

10 Beker, K., Janjić, B., & Čović, A. (2024), *Ibid.*

11 „Koliki je moj deo”, ŽUKO, <https://api.zuko.org.rs/public/storage/2024/02/14/30903bce-8d3722a94df90c63f1bd2a942f7178b4.pdf>

CEDAW Komitet je u svojim preporukama Srbiji izrazio zabrinutost zbog položaja žena iz ruralnih područja i Romkinja, te pozvao državu da preduzme hitne mere kako bi se osigurao njihov pristup adekvatnom stanovanju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju.¹² Bez sistemskog pristupa koji uzima u obzir specifične potrebe i prepreke sa kojima se žene suočavaju, pravo na adekvatno stanovanje ostaće samo slovo na papiru za hiljade žena u Srbiji.

¹² CEDAW (2019). Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia (CEDAW/C/SRB/CO/4).

3.

Pravo na rad i ekonomska sigurnost

Pravo na rad i ekonomska sigurnost su preduslovi za samostalan život i ravnopravno učešće u društvu. Iako je ovo pravo garantovano Ustavom i zakonima, žene u Srbiji se na tržištu rada suočavaju sa sistemskom diskriminacijom, strukturnim barijerama i duboko ukorenjenim patrijarhalnim normama koje ograničavaju njihov ekonomski potencijal. Rodni jaz u zaposlenosti, platama i pristupu resursima ostaje izražen, a posledice se najviše osećaju u sferama ekonomske zavisnosti i siromaštva.

Prepreke u ostvarivanju prava

Jedan od najvećih izazova za ekonomsku sigurnost žena jeste neformalni rad. Veliki broj žena, posebno u sektorima kao što su poljoprivreda, kućni rad, ugostiteljstvo i trgovina, radi bez formalnog ugovora o radu. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, stopa neformalnog zapošljavanja u Srbiji iznosi 11,4%, ali u poljoprivredi dostiže čak 50,4%¹³, sektoru u kojem su žene, naročito u ruralnim područjima, značajno zastupljene. Rad van radnog odnosa, odnosno „rad na crno“ lišava žene osnovnih radnih prava – prava na plaćeno bolovanje, godišnji odmor, penzijsko i zdravstveno osiguranje. U slučaju bolesti, trudnoće ili starosti, ove žene ostaju bez ikakve socijalne zaštite, što ih dovodi u stanje potpune ekonomske nesigurnosti.

Čak i kada su formalno zaposlene, žene se često suočavaju sa nesigurnim uslovima rada, kao što su ugovori na određeno vreme koji se lančano produžavaju. Ova praksa poslodavcima omogućava da lakše otpuste radnice tako što im ne bi produžili ugovor, a posebno su ugrožene mlade žene koje planiraju porodicu. Strah od gubitka posla odvraća žene od korišćenja prava na trudničko i porodiljsko odsustvo, a one koje se na to odluče rizikuju da im ugovor ne bude produžen. Time se

¹³ Republički zavod za statistiku (2025), Anкета o radnoj snazi, II kvartal 2025, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=17102>

direktno krše zakonske odredbe koje štite trudnice i porodilje, ali je inspeksijski nadzor često nedovoljan da bi se ova praksa efikasno suzbila. Iako je ovaj problem naširoko prepoznat u međunarodnim izveštajima, radu nezavisnih institucija za ljudska prava, kao i strateškim dokumentima, država nije preduzela dovoljne i odgovarajuće korake da ovu diskriminatornu pojavu spreči. Štaviše, sagledavajući politike države koja se poslednjih godina aktivno bavi narativom o povećanju nataliteta, moglo bi se reći da je najmanje pažnje posvećeno ovom problemu, te da su politike uglavnom bile usmerene na materijalna davanja.¹⁴

Posledica ovakvog položaja na tržištu rada je ekonomska zavisnost od partnera ili porodice, koja predstavlja ključni faktor ranjivosti. Ekonomska zavisnost ograničava sposobnost žena da donose samostalne životne odluke i često ih drži zarobljenim u nasilnim vezama. Nemogućnost da sebi i svojoj deci obezbede osnovna sredstva za život predstavlja nepremostivu prepreku za izlazak iz kruga nasilja.

Rodna dimenzija ekonomske nesigurnosti

Tržište rada u Srbiji je izrazito rodno segregirano. Žene su u velikoj meri koncentrisane u slabije plaćenim sektorima kao što su zdravstvo, socijalna zaštita, obrazovanje i tekstilna industrija. S druge strane, u bolje plaćenim i brže rastućim sektorima, poput informacionih tehnologija i građevinarstva, njihovo učešće je znatno manje. Ovaj fenomen, poznat kao horizontalna segregacija, direktno doprinosi rodnom jazu u platama. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, žene u Srbiji zarađuju i do 20% manje od muškaraca istih godina, pri čemu je platni jaz najveći u uzrastu od 35 do 39 godina (20,19%), kao i kod visokoobrazovanih – gde žene sa visokim obrazovanjem zarađuju čak 26,7% manje od muškaraca sa istim stepenom obrazovanja. Regionalno

¹⁴ Tako, na primer, govoreći o koracima koji su prioritizovani, resorna ministarka spominje materijalna davanja, lokalne samouprave i veću dostupnost informacija, <https://www.021.rs/info/srbija/435531/ministarka-uprkos-roditeljskom-dodatku-parovi-u-srbiji-se-i-dalje-tesko-odlucuju-za-drugo-dete>. Značajna sredstva su opredeljena za nova stambena rešenja, ali ostvarenost i stalnost radnih odnosa u ovim politikama i dalje nisu u dovoljnoj meri prepoznate kao problem od značaja, <https://www.tanjug.rs/ekonomija/srbija/213671/zaric-kovacevic-srbija-nastavlja-da-gradi-sistem-podrske-po-meri-svake-porodice/vest>

posmatrano, najveći jaz beleži se u Beogradu (20,04%), a najmanji u Šumadiji (9,34%). Dodatni faktor koji utiče na ekonomski položaj žena su odsustva sa rada zbog brige o deci i porodici. Neplaćeni kućni rad i briga o drugima i dalje se dominantno smatraju „ženskim poslom“. Žene provode znatno više vremena u obavljanju ovih poslova nego muškarci, što im ograničava vreme i energiju za plaćeni rad, profesionalno usavršavanje i napredovanje u karijeri. Svi ovi faktori udruženo dovode do fenomena „feminizacije siromaštva“ u starijem dobu¹⁵. U poslednjih deset godina, stopa siromaštva među ženama starijim od 75 godina porasla je za gotovo 8 procentnih poena, dok je kod muškaraca isti porast iznosio svega 2,7 procentnih poena [2b]. Ključni uzrok ove nejednakosti leži u penzionom sistemu koji reprodukuje nejednakosti sa tržišta rada: žene u Srbiji imaju nižu stopu pokrivenosti penzijama za 5,5 procentnih poena u poređenju sa muškarcima, a prosek njihovih penzija je za oko 32% niži. Regresiona analiza pokazuje da, kada bi žene primale istu vrstu i iznos penzije kao muškarci, rizik od siromaštva među starijim ženama ne bi bio viši nego kod muškaraca – što jasno ukazuje na to da je siromaštvo starijih žena sistemski, a ne individualni problem¹⁶.

Izveštaj Međunarodne organizacije rada (ILO) o tranziciji mladih na tržište rada u Srbiji pokazuje da su mlade žene u nepovoljnijem položaju u odnosu na mlade muškarce, suočavajući se sa višim stopama nezaposlenosti i većom verovatnoćom da će biti angažovane u neformalnoj ekonomiji, posebno u ruralnim područjima.¹⁷ CEDAW Komitet je takođe izrazio zabrinutost zbog konstantnog rodnog jaza u platama i segregacije na tržištu rada, te pozvao Srbiju da intenzivira napore na promovisanju jednakih mogućnosti za zapošljavanje i ekonomsko osnaživanje žena, sa posebnim fokusom na žene iz ruralnih područja, Romkinje i žene sa invaliditetom¹⁸.

15 Marić, D. (2025, 8. mart). Platni jaz u Srbiji: Žene i dalje zarađuju i do 20 odsto manje od muškaraca. Nova Ekonomija, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/platni-jaz-u-srbiji-zene-i-dalje-zaradjuju-i-do-20-odsto-manje-od-muskaraca>

16 Vladislavljević, M. (2025). Rodni jaz u siromaštvu, dostupnosti penzija i na tržištu rada, Žene na prekretnici, <https://www.zenenaprekretnici.org/wp-content/uploads/2025/11/FinalNo.M.Vladislavljevic-1.pdf>

17 ILO (n.d.). Labour market transitions of young women and men in the Republic of Serbia, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_488799.pdf

18 CEDAW (2019). *Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia* (CEDAW/C/SRB/CO/4)

3.1.

Preduzetnice i pravo na porodijsko: diskriminacija u praksi

Preduzetništvo se sve češće promovise kao put ka ekonomskoj nezavisnosti i osnaživanju žena. Međutim, u Srbiji, žene koje se odluče za preduzetništvo suočavaju se sa specifičnim oblikom institucionalne diskriminacije koji ih stavlja u neravnopravan položaj u jednom od najvažnijih životnih trenutaka – tokom trudnoće i materinstva. Ovaj jaz između prava zaposlenih žena i preduzetnica nije samo tehnički pravni problem, već duboko strukturno pitanje koje ženama nameće nemoguć izbor između razvoja sopstvenog posla i majčinstva.

Zakonski okvir i diskriminatorsna praksa

Prema važećim propisima, preduzetnica koja ostane trudna suočava se sa fundamentalno drugačijim tretmanom od zaposlene žene. Kada je preduzetnica na trudničkom bolovanju, uslov da dobije punu naknadu – jednaku onoj koju primaju zaposlene žene – jeste da svoju preduzetničku delatnost trajno zatvori ili privremeno stavi u stanje mirovanja. Ukoliko preduzetnica želi da njena delatnost nastavi sa radom tokom njenog odsustva, dobija upola manju naknadu, uz obaveznu angažovanja poslovođe čiju zaradu mora da finansira iz sopstvenih sredstava, istovremeno plaćajući i sve poreze i doprinose¹⁹. Za preduzetnice koje su jedine zaposlene u svom preduzeću – a to je slučaj za veliku većinu ženskih mikropreduzeća – ova opcija je praktično neizvodljiva.

Pored niže naknade, preduzeticama se za vreme porodijskog odsustva ne uplaćuju doprinosi za radni staž, što ima dugoročne posledice na visinu njihove buduće penzije. Ovaj dvostruki udar – niža naknada tokom odsustva i manji penzijski staž – čini materinstvo finansijski skupljim za preduzetnice nego za zaposlene žene.

¹⁹ Balkan Insight (2024). *Silenced by Scarcity: How Poverty Excludes Serbian Women from Civil Society*, <https://balkaninsight.com/2024/08/21/silenced-by-scarcity-how-poverty-excludes-serbian-women-from-civil-society/rd/>

Ključno je naglasiti asimetriju koja ovaj sistem čini diskriminatornim: preduzetnici muškarci ne snose nikakav ekvivalentan teret vezan za roditeljstvo, jer zakonski okvir implicitno pretpostavlja da je žena ta koja će preuzeti primarnu ulogu u brizi o detetu. Dok muškarac koji osnuje preduzeće može nesmetano da nastavi sa poslovanjem u periodu kada partner rodi dete, žena preduzetnica suočava se sa izborom između finansijskog preživljavanja i prava na porodijsko odsustvo. Ovakav sistem ima merljive posledice na ekonomsko ponašanje žena: istraživanja pokazuju da žene koje razmatraju preduzetništvo svesno odlažu ili odustaju od osnivanja preduzeća zbog neizvesnosti koja se tiče materinstva, dok one koje su već preduzetnice često odlažu trudnoću ili prihvataju nižu naknadu kako bi sačuvale posao koji su izgradile. Na taj način, diskriminatorna regulativa ne samo da kažnjava pojedinačne žene, već sistemski obeshrabruje žensko preduzetništvo u celini, smanjujući učesće žena u lozi samozaposlenosti²⁰.

Sistemska diskriminacija i inicijative za promenu

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti je u januaru 2025. godine uputio inicijativu Ministarstvu finansija za izjednačavanje prava preduzetnica i žena koje rade po ugovoru sa zaposlenim ženama kod poslodavca tokom trudnoće i porođaja. Poverenik je naglasio da žene ne bi trebalo da budu tretirane različito tokom trudnoće i porođaja u zavisnosti od oblika radnog angažovanja, te da ovakva razlika u tretmanu predstavlja diskriminaciju po osnovu pola u kombinaciji sa osnivačkim statusom. Zakon o preduzetništvu u članu 87 predviđa da se porođaj i/ili odsustvo sa rada radi nege deteta smatra opravdanim razlogom privremenog odsustva preduzetnice, ali ova odredba nije praćena adekvatnim finansijskim mehanizmima koji bi je učinili delotvornom.²¹

Krajem 2024. godine, ministar rada je najavio zakonske izmene koje bi preduzeticama trebalo da obezbede 100% naknadu tokom trudničkog

20 Matić, B. (2024, 1. maj). I preduzetnice bi da budu majke. Zašto nemaju ista prava? Storyteller, <https://www.storyteller.rs/sr/preduzetnice-bi-da-budu-majke-zasto-nemaju-ista-prava/>

21 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2025, Inicijativa Ministarstvu finansija za izjednačavanje preduzetnica i žena koje rade po ugovoru sa zaposlenim ženama kod poslodavca tokom trudnoće i porođaja, <https://ravnopravnost.gov.rs/rs/16-25-inicijativa-ministarstvu-finansija-za-izjednacavanje-preduzetnica-i-zena-koje-rade-po-ugovoru-sa-zaposlenim-zenama-kod-poslodavca-tokom-trudnoce-i-porodjaja/>

i porodiljskog odsustva, izjednačavajući ih sa zaposlenim ženama.²² Međutim, do trenutka pisanja ovog teksta, ove izmene još uvek nisu stupile na snagu, a preduzetnice i dalje ostaju u diskriminisanom položaju. Peticija za jednaka prava preduzetnica majki prikupila je značajan broj potpisa, svedočeći o rasprostranjenosti ovog problema i potrebi za hitnom reformom.²³

Rodni aspekt preduzetničke diskriminacije

Ovaj oblik diskriminacije ima jasnu rodnu dimenziju. Preduzetnici muškarcima ne suočavaju se sa sličnim izazovima na polju roditeljstva, jer sistem podrazumeva da je žena ta koja će preuzeti brigu o detetu. Ova pretpostavka je ugrađena u zakonski okvir koji kažnjava žene preduzetnice upravo u trenutku kada se odlučuju da osnuju porodicu. Posledica je dvostruko isključivanje: žene koje žele i preduzetništvo i majčinstvo moraju da biraju između ekonomske nezavisnosti i porodičnog života, ili da prihvate značajno niži finansijski standard tokom jednog od najzahtevnijih perioda u životu. Ovakav sistem ne samo da diskriminiše pojedinačne žene, već i obeshrabruje žensko preduzetništvo u celini, smanjujući ekonomski potencijal koji bi žene-preduzetnice mogle da ostvare. Kao i prekidi radnog odnosa nakon odsustva zbog nege deteta i ovaj problem nije u značajnoj meri prepoznat, kada sagledavamo politike koje se bave natalitetom. Postavlja se pitanje koliko je zaista slobodna majka kojoj je omogućena naknada nakon rođenja deteta i zajednička nekretnina, ali ne i mogućnost da jednako zarađuje.

3.2. Radnice migrantkinje

Srbija je istovremeno zemlja porekla, tranzita i odredišta migranata. Dok se javna pažnja uglavnom usredsređuje na migrante koji prolaze kroz Srbiju ili traže azil, položaj žena koje migriraju radi zapošljavanja – kako onih koje dolaze u Srbiju, tako i onih koje odlaze iz nje – ostaje u velikoj meri nevidljiv u javnom diskursu i nedovoljno zaštićen pravnim okvirom. Radni-

²² Beta Briefing (2024, 19. novembar). Minister Announces 100% Paid Maternity Leave for Female Entrepreneurs, <https://betabriefing.com/news/politics/29273-minister-announces-100-paid-maternity-leave-for-female-entrepreneurs>

²³ Bebac (n.d.). Potpiši peticiju: Jednaka prava za mame preduzetnice, <https://bebac.com/potpisi-peticiju-jednaka-prava-za-mame-preduzetnice/>

ce migrantkinje suočavaju se sa intersekcijom diskriminacijom, gde se rodni faktori ukrštaju sa diskriminacijom po osnovu nacionalnosti, etničke pripadnosti i migracionog statusa, stvarajući posebno ranjiv položaj.

Feminizacija migracija i specifičnosti položaja migrantkinja

Globalni trend feminizacije migracija, koji podrazumeva ne samo povećanje broja migrantkinja uopšte, već i žena koje samostalno migriraju radi zapošljavanja, zabeležen je i u Srbiji. Migrantkinje nisu samo pasivni pratioci svojih muških partnera, već aktivni ekonomski akteri koji migriraju u potrazi za boljim životnim i radnim uslovima. Međutim, ovaj samostalni ekonomski angažman ne prati adekvatna pravna zaštita.

Diskriminacija migrantkinja je naročito izražena na tržištu rada, gde postoje brojne predrasude koje ih onemogućavaju da pronađu posao ili im nameću rad isključivo u nisko plaćenim sektorima, čak i kada su kvalifikovane za složenije i bolje plaćene poslove²⁴. Migrantkinje sa porodičnim dužnostima – koje brinu o deci ili starim i bolesnim članovima porodice – suočavaju se sa dodatnim poteškoćama na putu ka ravnopravnosti u sferi zapošljavanja. Ukratko, migrantkinje imaju „manje novca i niži društveni status“ [15], što ih čini posebno ranjivim na eksploataciju.

Pravni okvir i njegove praznine

Međunarodni okvir za zaštitu migrantkinja obuhvata Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i njenu Generalnu preporuku broj 26 koja je posvećena upravo migrantkinjama i koja naglašava da migracije „nisu slepe za pitanje roda“²⁵. Konvencija MOR-a broj 97 o migraciji u cilju zapošljavanja propisuje da migranti ne smeju imati lošiji tretman u odnosu na državljane države u kojoj rade. Srbija je ratifikovala niz ovih instrumenata, ali njihova primena u praksi ostaje nedosledna²⁶. Posebno problematičan je položaj migrantkinja u iregularnom statusu, koje su potpuno isključene iz sistema formalne zaštite. Bez regularnog

²⁴ Kuzminac, M. (n.d.), *Ibid.*

²⁵ Kuzminac, M. (n.d.), Pravna komora Srbije, Položaj migrantkinja iz perspektive zapošljavanja i radnih odnosa – Put ka ravnopravnosti i izazovi pored puta, <https://www.pravnaikomora.rs/web/index.php/pravo/338-polozaj-migrantkinja-iz-perspektive-zaposljavanja-i-radnih-odnosa-put-ka-ravnopravnosti-i-izazovi-pored-puta>

²⁶ Inicijativa za prava migranata, ASTRA i Praxis (2022). Migranti i migrantkinje u iregularnom statusu u Republici Srbiji – aktuelna pitanja i perspektive, <https://www.potpisujem.org/doc/26ff9bb92b58de5a3ea136b8786849fe.pdf>

boravišnog i radnog statusa, ove žene ne mogu da prijave zlostavljanje, diskriminaciju ili neispлаćivanje zarade, jer bi svaka interakcija sa institucijama mogla da dovede do njihovog proterivanja. Ova strukturna ranjivost ih čini idealnim žrtvama eksploatacije – poslodavci koji ih angažuju svesni su da radnice nemaju nikakvu pravnu zaštitu i da se neće žaliti.²⁷

Sektori zapošljavanja i oblici eksploatacije

Migrantkinje u Srbiji su pretežno koncentrisane u sektorima kućnih usluga, nege i staranja, ugostiteljstva i sezone poljoprivrede – sektorima koji su karakteristično slabo regulisani, sa visokim stepenom neformalnog angažovanja i ograničenim inspekcijским nadzorom. Kućne radnice su posebno ranjive, jer rade u privatnim domovima koji su van domašaja inspekcije rada. Bez formalnog ugovora, bez zdravstvenog i penzijskog osiguranja, i bez mogućnosti da se organizuju u sindikate, ove žene su potpuno prepuštene volji poslodavca.²⁸

Rizik od trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije je posebno izražen za migrantkinje. Protokol Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima identifikovao je zloupotrebu stanja ranjivosti kao jedan od ključnih mehanizama trgovine ljudima, a migrantkinje – posebno one u iregularnom statusu, jezički izolovane i bez socijalne mreže – predstavljaju posebno ranjive žrtve.²⁹

3.3.

Sezonske radnice

Sezonski rad predstavlja jednu od najrasprostranjenijih, a ujedno i najslabije zaštićenih formi zapošljavanja u Srbiji. Žene čine značajan deo sezonske radne snage, posebno u sektorima poljoprivrede i prehrambene industrije, ali i u ugostiteljstvu i turizmu. Uprkos tome, rodni aspekt sezonskog rada ostaje gotovo potpuno nevidljiv u javnim politikama i zakonodavnim reformama, dok žene sezonske radnice trpe višestruke oblike eksploatacije i pravne nesigurnosti.

27 ASTRA (2024), Prevencija trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije i zaštita žrtava, <https://responsiblebusinesshub.pks.rs/wp-content/uploads/2024/10/Prevencija-trgovine-ljudima-u-svrhu-radne-eksploatacije-ASTRA-2024.pdf>

28 Mašina (2024, 29. oktobar). Međunarodni dan nege: čin ljubavi ili radna eksploatacija sa dalekosežnim posledicama, <https://www.masina.rs/medunarodni-dan-nege-cin-ljubavi-ili-radna-eksploatacija-sa-dalekoseznim-posledicama/>

29 ASTRA (2024), Prevencija trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije i zaštita žrtava, *Ibid.*

Pravni okvir i sistemske praznine

U Srbiji se sezonski i privremeni radnici mogu angažovati na dva načina: sklapanjem ugovora o radu na određeno vreme ili ugovora o obavljanju privremenih i povremenih poslova. Zakon o pojednostavljenom radnom angažovanju na sezonskim poslovima u određenim delatnostima (češće upotrebljivan pod nazivom Zakon o sezonskim poslovima) primenjuje se isključivo na sezonske poslove u oblastima poljoprivrede, šumarstva i ribarstva, i predviđa mogućnost sklapanja usmenih ugovora, što otvara prostor za eksploataciju³⁰. Obuhvat socijalnog osiguranja u okviru ovog zakona je veoma ograničen – radnici su obuhvaćeni samo za rizike bolesti i nezaposlenosti, bez penzijskog osiguranja i bez prava na plaćeni godišnji odmor, porodiljsko odsustvo i odsustvo sa rada radi nege deteta.

Proklamovana prava radnika često su u značajnom raskoraku sa njihovim stvarnim životnim iskustvima. Garancije sadržane u Ustavu i zakonima često nadilaze njihovu stvarnu primenu, naročito kada je reč o radnicima angažovanim na privremenim i sezonskim poslovima, kao i u okviru neformalne ekonomije. Inspekcija rada, koja bi trebalo da nadzire primenu propisa, u praksi često ograničava svoju nadležnost isključivo na zaposlene u formalnom radnom odnosu, ostavljajući sezonske radnike bez zaštite.

Eksploatacija sezonskih radnika: svedočanstva iz prakse

Istraživanje koje je Inicijativa A 11 sproveda kroz fokus grupe sa sezonskim građevinskim i poljoprivrednim radnicima u julu 2024. godine otkriva alarmantnu situaciju. Radnici koji su intervjuisani istakli su da je rad u građevinskom sektoru mahom neformalan, a većina njih radi bez ikakvog ugovora: „Dođemo na gradilište i ako ima posla – radimo, ako nema – idemo kući praznih ruku”³¹. Nepostojanje formalnog ugovora izlaže ih eksploataciji, iznenadnim otkazima i neisplaćivanju zarade. Jedan od najozbiljnijih problema je kašnjenje ili uskraćivanje isplate za-

30 Semino, M., Kang, Y., Hofmann, L., Ruiz Martinez, R., Marinković, M., Trifković, M. (2025). Prava sezonskih i neformalno angažovanih radnika u Srbiji: eksploatacija, nesigurni uslovi i pravna neizvesnost. A 11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava, <https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2025/05/Prava-sezonskih-i.-radnika-u-Srbiji.pdf>

31 Semino, M., Kang, Y., Hofmann, L., Ruiz Martinez, R., Marinković, M., Trifković, M., *Ibid.*

rade: „Radimo nedeljama, a onda nam kažu da nemaju novca da nas plate. Čekamo i čekamo, a ponekad nas nikada ne plate”³².

Nesigurni uslovi rada su još jedan ključni problem. Na istoj fokus grupi sezonska radnica u poljoprivredi kaže: „Radimo metlice repe na otvorenom leti na 36 stepeni, dok ne padnemo u nesvest”. Druga radnica ističe da putuje dva sata do polja u kom radi, radi od tri ujutru, osam sati dnevno. Zaštitna oprema se retko obezbeđuje, a bezbednosne procedure se ignorišu. Srbija beleži visok broj smrtnih slučajeva na radu u sektoru građevinarstva – prema navodima Inspektorata za rad, svake godine desetina građevinskih radnika izgubi život zbog neadekvatnih mera bezbednosti. Usled neformalne prirode zaposlenja, mnoge povrede i smrtni slučajevi se ne prijavljuju³³.

Rodni aspekt sezonskog rada

Sezonske radnice suočavaju se sa specifičnim preprekama koje su nevidljive u opštim analizama sezonskog rada. U sektoru poljoprivrede, koji je jedan od najvećih poslodavaca sezonskih radnica, žene obavljaju fizički naporne poslove – berbu voća i povrća, rad u hladnjačama – uz minimalne zarade i bez ikakve socijalne zaštite. Posebno su ranjive trudne radnice i majke male dece, koje nemaju pravo na porodiljsko odsustvo u okviru sezonskog angažovanja, niti na prilagođavanje radnih uslova tokom trudnoće.

Socijalna isključenost i diskriminacija dodatno otežavaju položaj žena iz marginalizovanih zajednica. Romkinje koje rade kao sezonske radnice suočavaju se sa dvostrukom diskriminacijom – i kao žene i kao Romkinje: „Plaćaju nas manje nego ostale, iako radimo isti posao”³⁴. Njihova marginalizovana pozicija u društvu dodatno otežava pristup pravnoj pomoći ili mogućnosti da se organizuju u cilju poboljšanja uslova rada.

32 Semino, M., Kang, Y., Hofmann, L., Ruiz Martinez, R., Marinković, M., Trifković, M., *Ibid.*

33 Semino, M., Kang, Y., Hofmann, L., Ruiz Martinez, R., Marinković, M., Trifković, M., *Ibid.*

34 Fokus grupa sa sezonskim radnicama u poljoprivredi, izvor A 11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava.

Nezakonito uskraćivanje socijalnih prava sezonskim radnicima

Jedna od retkih pozitivnih odredbi Zakona o sezonskim poslovima jeste ona prema kojoj naknada za sezonski rad ne utiče na pravo na novčanu socijalnu pomoć, niti vodi do brisanja iz evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje³⁵. Cilj ove odredbe je da se podstaknu građani bez drugih prihoda da se uključe u sezonske poslove. Međutim, u terenskom radu tokom pružanja pravne pomoći dokumentovani su konkretni slučajevi u kojima su centri za socijalni rad nezakonito odbijali zahteve za novčanu socijalnu pomoć zbog prihoda od sezonskog rada. Tako npr. tročlanoj porodici iz Vranja odbijen je zahtev isključivo zbog prihoda ostvarenog branjem malina, a porodici iz Obrenovca odbijen je zahtev zbog „prebiranja paprika u hladnjači u Novom Sadu”³⁶. U praksi se mogu naći ovakvi primeri gde centri za socijalni rad kažnjavaju i nezakonito uskraćuju pravo na socijalnu pomoć pojedincima i porodicama koji odlaze u druge gradove u potrazi za prihodima koji bi im omogućili dostojanstveniji život, što je posebno problematično kada tim građanima nije dovoljno dostupna pravna pomoć kako bi se žalili na ovakve odluke.

Nakon apela Inicijative A 11, ministar za rad je u maju 2023. godine izmenio Pravilnik, ali problem nije u potpunosti rešen jer pojedini centri za socijalni rad i dalje uzimaju u obzir prihode od sezonskih poslova. Ova situacija je posebno pogubna za žene iz siromašnih porodica koje sezonskim radom pokušavaju da poboljšaju materijalni položaj porodice, a umesto toga bivaju kažnjene gubitkom socijalne pomoći.

35 Semino, M., Kang, Y., Hofmann, L., Ruiz Martinez, R., Marinković, M., & Trifković, M. (2025). Prava sezonskih i neformalno angažovanih radnika u Srbiji: eksploatacija, nesigurni uslovi i pravna neizvesnost. A 11 - Inicijativa za ekonomska i socijalna prava, <https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2025/05/Prava-sezonskih-i.-radnika-u-Srbiji.pdf>

36 *Ibid.*

4.

Žene i siromaštvo, potreba za socijalnom zaštitom

Siromaštvo u Srbiji ima izraženo rodno lice. Fenomen poznat kao feminizacija siromaštva odražava činjenicu da žene, zbog svog nepovoljnog položaja na tržištu rada, neplaćenog starateljskog rada i sistemske diskriminacije, imaju veći rizik da prožive život u siromaštvu u odnosu na muškarce. Ovaj trend posebno pogađa samohrane majke, žene u starijem životnom dobu, žene sa invaliditetom i žene koje žive u ruralnim područjima³⁷. Uprkos tome, sistem socijalne zaštite u Srbiji, koji bi trebalo da služi kao poslednja linija odbrane od siromaštva, pokazuje se kao neadekvatan, restriktivan i opterećen barijerama koje najteže pogađaju upravo one kojima je pomoć najpotrebnija.

Neadekvatnost sistema socijalne zaštite

Sistem socijalne zaštite u Srbiji, čak i pre nedavnih reformi, nije bio adekvatno postavljen da odgovori na stvarne potrebe najugroženijih. Stopa apsolutnog siromaštva u Srbiji iznosi oko 7%, što znači da skoro pola miliona ljudi živi ispod praga od 12.500 dinara mesečno (oko 106 evra) i nije u stanju da zadovolji osnovne životne potrebe. Ipak, procenjuje se da sistem socijalne pomoći ostavlja oko 250.000 siromašnih van svog obuhvata³⁸. Jedan od ključnih razloga za to je izuzetno nizak imovinski cenzus i prag prihoda za ostvarivanje prava na novčanu socijalnu pomoć, koji je u 2025. godini iznosio 12.266 dinara (oko 97 evra) – iznos koji je niži i od samog praga apsolutnog siromaštva³⁹.

37 Balkan Insight (2024). Silenced by Scarcity: How Poverty Excludes Serbian Women from Civil Society

38 Republički zavod za statistiku (2025, 20. jun). Siromaštvo i socijalna nejednakost, 2024, <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=17006>

39 Portal 021.rs (2025, 5. april). Broj korisnika socijalne pomoći smanjen za trećinu: Gde je i kako „nestalo“ 60.000 korisnika, <https://www.021.rs/info/srbija/406163/broj-korisnika-socijalne-pomoci-smanjen-za-trecinu-gde-je-i-kako-destalo-60000-korisnika>

Ova situacija je dodatno pogoršana uvođenjem Zakona o socijalnoj karti u martu 2022. godine. Iako je predstavljen kao alat za pravedniju i efikasniju raspodelu pomoći, ovaj automatizovani sistem je u praksi doveo do masovnog isključivanja ljudi iz sistema socijalne zaštite. Prema podacima iznetim u izveštaju organizacije Amnesty International, broj korisnika socijalne pomoći smanjio se za **58.280** u periodu od marta 2022. do avgusta 2023. godine⁴⁰. Digitalizacija, umesto da smanji birokratiju, uvela je nove, često nepremostive prepreke.

Sistem se oslanja na podatke iz različitih vladinih baza, koje su u određenom broju slučajeva imale netačne ili neažurne podatke. Dokumentovani su brojni slučajevi u kojima su ljudi gubili pravo na pomoć zbog grešaka u sistemu – pripisivanja nepostojećih prihoda ili imovine, kao što je slučaj B. kojoj je sistem pripisao novac na bankovnom računu koji ona ne poseduje⁴¹. Ovakav rigidan, automatizovan pristup eliminiše diskreciono pravo socijalnih radnika da procene realnu životnu situaciju i kontekst, što posebno pogađa marginalizovane grupe čije životne okolnosti često odstupaju od administrativnih podataka.

Jedina šansa da se greške u sistemu isprave jeste žalba na rešenje centra za socijalni rad. Tu se mora imati u vidu i to da veliki broj ljudi koji je isključen zbog greške sistema nije upoznat sa tim kako se piše žalba, dok oni koji jesu ili su našli pravnu pomoć svakako ostaju van sistema dok se po žalbi ne odluči. Tako da će greške u sistemu u najboljem slučaju koštati tu osobu isključivanja iz sistema na 6 meseci, za koje vreme nije imala mogućnost da dobija ovu nužnu materijalnu podršku.

Žene kao najčešće žrtve sistema

Posledice ovakvog sistema najviše osećaju žene. Zbog veće stope ekonomske neaktivnosti, nižih plata i penzija, žene češće zavise od socijalnih davanja kao jedinog izvora prihoda. Samohrane majke čine značajan deo korisnika socijalne pomoći, a gubitak ovog primanja za njih i njihovu decu znači direktan put u ekstremno siromaštvo. Slučaj Mirjane,

40 Poseban sajt Inicijative A 11 sa podacima o primeni Zakona o socijalnoj karti dostupan na: <https://antisocijalnekarte.org/>

41 Više o tome na: <https://antisocijalnekarte.org/>

kojoj je humanitarna pomoć za sahranu kćerke registrovana kao prihod, što je dovelo do gubitka socijalne pomoći, tragično ilustruje bezdušnost i apsurdnost automatizovanog sistema⁴².

Starije žene, posebno one iz ruralnih područja koje su ceo život radile u neformalnom sektoru bez uplaćenih doprinosa, često nemaju penziju i zavise od socijalne pomoći. One su takođe među glavnim žrtvama sistema „socijalnih karti“. Njihova imovina, koja se često sastoji od malog parčeta zemlje ili stare kuće može biti administrativna prepreka za dobijanje pomoći, iako im ta imovina ne donosi nikakav prihod i ne omogućava dostojanstven život.

CEDAW Komitet je u svojim preporukama izrazio zabrinutost zbog negativnog uticaja mera štednje na žene i pozvao Srbiju da osigura da mere socijalne zaštite budu rodno osetljive i da adekvatno štite žene od siromaštva, posebno one koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom⁴³. Međutim, trenutni pravac reformi socijalne zaštite u Srbiji, koji je podržala Svetska banka, ide u suprotnom smeru – ka smanjenju broja korisnika i pooštavanju uslova, umesto ka obezbeđivanju adekvatne podrške svima kojima je ona potrebna⁴⁴.

42 *Ibid.*

43 CEDAW (2019). *Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia* (CEDAW/C/SRB/CO/4)

44 B. Kostić, A. Toskić Cvetinović, A 11 – Inicijativa za ekonomska i socijalna prava, „Socijalna zaštita, diskriminacija i automatizacija – Šta sve može da pođe po zlu? Pošlo je.“, 2025, <https://www.a1initiative.org/wp-content/uploads/2025/10/Socijalna-zastita-diskriminacija-i-automatizacija-Sta-sve-moze-da-podje-po-zlu.pdf>

Opis slučaja: kriminalizacija siromaštva kroz kažnjavanje žene za prosjačenje

Slučaj žene koja je medijski targetirana i od institucija kažnjena zbog prosjačenja predstavlja ilustrativan primer načina na koji se siromaštvo, posebno u kontekstu ženskog iskustva, ne posmatra kao društveni problem koji zahteva sistemski odgovor, već kao individualni propust koji se u ovom slučaju sankcioniše kroz prekršajno pravo. Ovaj slučaj ukazuje na složenu isprepletanost rodnih, socijalnih i ekonomskih nejednakosti, kao i na nedostatke u sistemu socijalne zaštite.

Važeći pravni okvir u Republici Srbiji prepoznaje prosjačenje kao prekršaj. Zakonom o javnom redu i miru propisano je da će lice koje prosjačenjem ugrožava spokojstvo građana ili narušava javni red i mir biti kažnjeno novčanom kaznom od 5.000 do 10.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana. Osim toga, vršenje ovog prekršaja u grupi od tri ili više lica kažnjava se kaznom od 10.000 do 30.000 dinara ili kaznom zatvora do 30 dana. Primena ovako postavljenog normativnog okvira otvara brojna pitanja u pogledu proporcionalnosti, svrhe kažnjavanja, kao i usklađenosti sa međunarodnim standardima zaštite ljudskih prava, posebno u kontekstu ekstremnog siromaštva.

Konkretni slučaj odnosi se na mladu ženu čija je situacija privukla pažnju javnosti nakon što su informacije o njenom prosjačenju počele da se šire putem društvenih mreža i medijskih portala. U javnom diskursu, ona je predstavljena kroz senzacionalistički narativ, često redukovana na lične karakteristike i individualnu odgovornost, umesto da se njen položaj sagleda kroz prizmu strukturalnih uzroka siromaštva. Nakon inicijalnog talasa medijskog interesovanja i solidarnosti građana, usledila je institucionalna reakcija. Nadležni organi su izjavili da su izvršili proveru uslova u kojima žena i njena porodica žive, pri čemu je konstatovano da žive u „prihvatljivim uslovima“, da se nikad nije obraćala centru za socijalni rad i da je odbijala poslove koji su joj nuđeni. Sve navedeno je Inicijativa A 11 naknadno ocenila kao netačno. Naime, Inicijativa A 11, po preuzimanju zastupanja ove mlade žene pred nadležnim centrom za so-

cijalni rad, utvrdila je da se ona svojevremeno obraćala centru za socijalni rad za pomoć, da je i kao dete bila korisnica usluga porodičnopravne zaštite, te da u ključnom trenutku izlaska iz sistema porodičnopravne zaštite i osamostaljivanja kao mlada žena koja je završila srednju školu nije imala nikakvu podršku sistema socijalne zaštite. Nakon zasnivanja braka i dobijanja dece opet je dospela u teško siromaštvo, zbog kog je na kraju i počela da prosi. Dodatno, ona je više puta pokušavala da radi na nesigurnim i slabo plaćenim poslovima, ali sa dvoje dece o kojima brine to nije bio lako izvodljivo.

Posebno zabrinjavajuća bila je javna komunikacija predstavnika institucija, na prvom mestu Ministarstva za brigu o porodici, u kojoj se naglašavala odgovornost roditelja da obezbedi egzistenciju kroz rad, uz implicitnu pretnju mogućim izmeštanjem dece ukoliko se takva očekivanja ne ispune. Rodna perspektiva ovog slučaja otkriva dodatne slojeve nejednakosti.

Žene koje se nalaze u situaciji siromaštva često su suočene sa višestrukim oblicima diskriminacije. Njihova odgovornost za brigu o deci dodatno ograničava mogućnosti za zapošljavanje, naročito u kontekstu nedostatka pristupačnih usluga podrške, poput dovoljnog broja mesta u vrtićima. U ovom slučaju, žena je bila predmet javnog i institucionalnog nadzora ne samo kao pojedinka, već i kao majka, čime se dodatno pojačava rodna dimenzija kontrole i stigmatizacije. Diskurs koji se fokusira na „odgovorno roditeljstvo“ bez istovremenog obezbeđivanja uslova za njegovo ostvarivanje ukazuje na duboko ukorenjene rodne stereotipe i očekivanja.

Tek nakon skoro osam meseci od prve vesti da ova žena prosi na ulici, ona je uspela da ostvari pravo na novčanu socijalnu pomoć. Deca više nisu u riziku od izmeštanja iz porodice, ali i dalje nije uspela da ih upiše u vrtić jer za njih tamo nema mesta.

Slučaj jasno ilustruje fenomen kriminalizacije siromaštva. Umesto da se prosjačenje posmatra kao posledica nemogućnosti ostvarivanja stabilnog zaposlenja i manjkavosti sistema socijalne zaštite, ono se tretira kao devijantno ponašanje koje treba sankcionisati. Takav pristup je u

suprotnosti sa međunarodnim standardima. Konkretno, Ujedinjene nacije u svojim Vodećim principima o ekstremnom siromaštvu i ljudskim pravima ističu da je neophodno da države ukinu odredbe u propisima kojima se sankcionišu ponašanja kao što su spavanje, jelo ili prošnjaja u javnim prostorima.

Činjenica da porodica, iako u realnoj potrebi, nije bila u sistemu socijalne zaštite pre nego što je slučaj postao medijski vidljiv može se tumačiti kao indikator ograničene dostupnosti usluga sistema, ali i nedostatka poverenja u institucije. Zakon o socijalnoj zaštiti propisuje da socijalna zaštita treba da obezbedi pravovremeno uočavanje potreba korisnika i da pruži uslugu radi sprečavanja nastanka i razvoja stanja koja ugrožavaju bezbednost i zadovoljenje osnovnih životnih potreba i ometaju uključivanje u društvo. Kažnjavanje žene za prosjačenje ima višestruke negativne posledice po ostvarivanje njenih ekonomskih i socijalnih prava. Novčane kazne dodatno pogoršavaju materijalni položaj, dok pretinja zatvorskom kaznom ili oduzimanjem dece doprinosi zastrašivanju i nesigurnosti. Ovakve mere ne doprinose rešavanju uzroka siromaštva, već ga produbljuju.

Analizirani slučaj ukazuje na potrebu za redefinisanjem pristupa siromaštvu i socijalnoj zaštiti u Republici Srbiji. Posebno je važno uvesti rodno osetljiv pristup u kreiranje i sprovođenje javnih politika, koji će uzeti u obzir specifične potrebe žena u situaciji siromaštva. To podrazumeva unapređenje dostupnosti socijalne pomoći, razvoj usluga podrške za roditelje, kao i aktivne mere zapošljavanja koje su prilagođene ženama iz marginalizovanih grupa. Ako u obzir uzmemo prakse Evropskog suda za ljudska prava, ugovornih tela Ujedinjenih nacija i drugih tela koja se bave zaštitom ljudskih prava, jasno je da je Srbiji hitno potrebna promena pravnog okvira i praksi prekršajnih sudova i centara za socijalni rad kako bi se poštovalo ljudsko dostojanstvo ljudi koji su primorani da žive u ekstremnom siromaštvu.

5.

Institucionalne prepreke i administrativne barijere

Formalno postojanje prava ne garantuje njihovu dostupnost. Između zakonskih normi i stvarne mogućnosti da se pravo ostvari stoji složen sistem institucija i procedura. U Srbiji, ovaj sistem je često opterećen kompleksnim procedurama, nedostatkom informacija, prebacivanjem odgovornosti i dugotrajnim postupcima, stvarajući administrativne barijere koje nesrazmerno pogađaju najranjivije građane, a među njima posebno žene. Uvođenje novih tehnologija, umesto da pojednostavi, dodatno je zakomplikovalo pristup pravima, što se najjasnije vidi na primeru Zakona o socijalnoj karti.

Automatizacija isključivanja: Slučaj Zakona o socijalnoj karti

Zakon o socijalnoj karti, koji je stupio na snagu u martu 2022. godine, predstavlja paradigmatički primer toga kako dobronamerna reforma može proizvesti katastrofalne posledice po ljudska prava. Dizajniran sa ciljem da stvori pravedniji i efikasniji sistem socijalne zaštite, ovaj zakon je uveo poluautomatizovani registar koji objedinjuje podatke o građanima iz različitih državnih baza radi procene njihove podobnosti za socijalnu pomoć. Međutim, oslanjajući se na često netačne i neažurne podatke, i eliminišući ljudski faktor i diskreciono pravo socijalnih radnika, ovaj sistem je postao, kako ga je Amnesty International nazvao, mehanizam za „automatizaciju isključivanja“⁴⁵.

Izveštaj ove organizacije dokumentuje kako je u prvih godinu i po dana primene zakona sistem napustilo 35.000 ljudi, dok istovremeno skoro pola miliona građana Srbije živi ispod apsolutnog praga siromaštva. Sistem automatski „flagira“ i isključuje korisnike na osnovu rigidnih kriterijuma i pogrešnih podataka. Slučajevi poput B., koja je izgubila pomoć

⁴⁵ Amnesty International (2023). Trapped by Automation, *Ibid.*

zbog nepostojećeg novca na nepostojećem računu, ili D., čija je porodica ostala bez podrške zbog dva stara automobila prodana za otpad pre više godina, ilustruju apsurdnost i brutalnost sistema koji ne prepoznaje stvarni životni kontekst⁴⁶.

Ove administrativne barijere posebno pogađaju žene. One čine većinu korisnika socijalne pomoći, a procedure žalbe na odluke sistema su duge, komplikovane i zahtevaju nivo digitalne i pravne pismenosti koji mnoge žene, posebno one starije, iz ruralnih područja ili Romkinje, jednostavno nemaju. Sistem ne prepoznaje specifične oblike ženske ekonomske ranjivosti, kao što je primanje neredovne finansijske pomoći od porodice ili humanitarnih organizacija, što, kao u slučaju Mirjane, može biti automatski protumačeno kao „prihod“ i dovesti do gubitka prava⁴⁷.

Lavirint birokratije

Pored problema sa automatizacijom, građani se suočavaju i sa tradicionalnim birokratskim preprekama. Kompleksne procedure i zahtev za prikupljanjem obimne dokumentacije predstavljaju značajnu prepreku, posebno za one sa ograničenim resursima, vremenom i znanjem. Nedostatak informacija o pravima i procedurama je hroničan problem. Službenici u institucijama često ne pružaju potpune i jasne informacije, a one dostupne na internetu su nerazumljive ili nepristupačne osobama sa nižim nivoom digitalne pismenosti.

Prebacivanje odgovornosti između institucija je još jedna česta pojava. Građani bivaju upućivani od jedne do druge službe, gubeći vreme i novac, da bi na kraju odustali od ostvarivanja svog prava. Ovo je posebno izraženo u slučajevima koji zahtevaju koordinaciju između centara za socijalni rad, Nacionalne službe za zapošljavanje, lokalne samouprave i drugih tela. Dugotrajni postupci, bilo da se radi o ostvarivanju prava na dečji dodatak, socijalnu pomoć ili upis u katastar, dodatno iscrpljuju građane i produbljuju njihovo nepoverenje u institucije.

46 Amnesty International (2023). Trapped by Automation, *Ibid*.

47 A 11 - Inicijativa za ekonomska i socijalna prava, 2024, „Svakodnevna nepravda – ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava u Srbiji“, <https://www.a11initiative.org/wp-content/uploads/2025/04/Godisnji-izvestaj-06-09.pdf>

Ekonomska zavisnost ih čini ranjivijim na korupciju i samovolju službenika. UN izveštaj o pravima žena ističe da je pristup pravdi za žene otežan, što uključuje i administrativne postupke⁴⁸. Bez temeljne reforme javne uprave, koja bi bila usmerena na stvarne potrebe građana i građanki, i bez uspostavljanja efikasnih mehanizama nadzora i odgovornosti, institucionalne prepreke će i dalje predstavljati jedan od ključnih faktora koji onemogućavaju ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava žena u Srbiji.

48 Beker, K., Janjić, B., Čović, A. (2024), *Ibid.*

6.

Posebno pogođene grupe žena

Iako sve žene u Srbiji doživljavaju određeni stepen rodne neravnopravnosti, teret sistemske diskriminacije i strukturnih barijera nije ravnomerno raspoređen. Žene koje pripadaju marginalizovanim zajednicama suočavaju se sa ukrštenom, višestrukom diskriminacijom, gde se rodna neravnopravnost prepliće sa diskriminacijom po osnovu etničke pripadnosti, invaliditeta, mesta stanovanja, porodičnog statusa ili siromaštva. Njihova iskustva su slojevita, a prepreke u ostvarivanju ekonomskih i socijalnih prava su znatno izraženije. Prepoznavanje i razumevanje specifičnih izazova sa kojima se ove grupe suočavaju je ključno za kreiranje delotvornih i inkluzivnih politika.

Romkinje predstavljaju jednu od najugroženijih grupa u srpskom društvu. One se suočavaju sa duboko ukorenjenim anticiganizmom, siromaštvom, socijalnom isključenošću i patrijarhalnim normama unutar i izvan svoje zajednice. U domenu stanovanja, Romkinje su najčešće žrtve prinudnih iseljenja i života u neformalnim naseljima bez osnovnih uslova za život, što direktno ugrožava njihovo zdravlje i bezbednost⁴⁹. Pristup obrazovanju im je ograničen, a stopa ranog napuštanja školovanja je izuzetno visoka, što kasnije rezultira ograničenim mogućnostima za zapošljavanje. Na tržištu rada, Romkinje se suočavaju sa dvostrukom diskriminacijom – i kao žene i kao Romkinje – te su uglavnom angažovane u neformalnoj ekonomiji, najčešće kao sakupljačice sekundarnih sirovina, što ih ostavlja bez ikakve socijalne i zdravstvene zaštite. Automatizovani sistem socijalne zaštite dodatno je pogoršao njihov položaj, jer administrativne greške, poput netačnih podataka o vlasništvu nad vozilima, dovode do gubitka preko potrebne socijalne pomoći⁵⁰.

49 Equal Rights Trust (n.d.). Research on access to socio-economic rights for Roma women in Serbia.

50 B. Kostić, A. Toskić Cvetinović, *Ibid.*

Žene u ruralnim područjima čine skoro polovinu ženske populacije u Srbiji, ali njihov doprinos ekonomiji i društvu ostaje u velikoj meri nevidljiv i nepriznat. UN izveštaj za 2023. godinu ih identifikuje kao grupu u povećanom riziku od višestruke diskriminacije⁵¹. One obavljaju ogroman deo neplaćenog poljoprivrednog i kućnog rada. Njihov pristup formalnom zaposlenju je ograničen, a kada i rade, to je najčešće u neformalnom sektoru. Vlasništvo nad imovinom i zemljom je pretežno u rukama muškaraca, što žene na selu čini ekonomski zavisnim i ranjivim, posebno u slučajevima razvoda ili smrti supružnika. Udaljenost od administrativnih centara, zdravstvenih ustanova i obrazovnih institucija dodatno im otežava pristup uslugama i ostvarivanje prava. Nedostatak javnog prevoza i loša infrastruktura izoluju žene na selu i ograničavaju njihovu mobilnost i mogućnosti.

Samohrane majke se suočavaju sa ogromnim ekonomskim i socijalnim pritiscima. One same snose teret podizanja dece i finansijskog izdržavanja porodice, često uz neredovnu ili nikakvu alimentaciju od bivših partnera. Na tržištu rada su diskriminisane, jer poslodavci često pretpostavljaju da će zbog obaveza prema deci biti manje posvećene poslu. Mnoge su prinuđene da prihvataju slabije plaćene i nesigurne poslove kako bi uskladile rad i brigu o deci. Samohrane majke čine značajan deo korisnika socijalne pomoći, te su direktno pogođene restriktivnim merama i neefikasnošću sistema socijalne zaštite. Stambeno pitanje je za njih takođe veliki problem, jer teško dolaze do stambenih kredita i često su izložene diskriminaciji na tržištu za iznajmljivanje stanova.

Žene koje žive u ekstremnom siromaštvu i žene bez dokumenata suočavaju se sa potpunom pravnom i socijalnom nevidljivošću. Život ispod apsolutnog praga siromaštva znači svakodnevnu borbu za preživljavanje, bez mogućnosti da se zadovolje osnovne životne potrebe. Žene bez ličnih dokumenata, što je čest slučaj među Romkinjama i ženama koje su preživele nasilje, odsečene su od svih sistema podrške. One ne mogu da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu, socijalnu pomoć, da se formalno zaposle ili upišu decu u školu. One su zarobljene u začaranom krugu siromaštva i isključenosti, bez ikakve institucionalne podrške.

51 Beker, K., Janjić, B., Čović, A. (2024), *Ibid.*

Rešavanje problema ekonomskih i socijalnih prava žena zahteva intersekcionalni pristup koji prepoznaje i adresira specifične prepreke sa kojima se suočavaju ove i druge višestruko marginalizovane grupe, uključujući žene sa invaliditetom, izbeglice i interno raseljene žene, i LGBTI+ osobe.

7.

Pravo na obrazovanje sa rodним aspektom

Pravo na obrazovanje je jedno od temeljnih ljudskih prava, prepoznato u nizu međunarodnih instrumenata koje je Srbija ratifikovala, uključujući Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i Konvenciju o pravima deteta. Obrazovanje je ne samo pravo samo po sebi, već i ključni preduslov za ostvarivanje svih ostalih prava – ekonomskih, socijalnih, kulturnih i političkih. Uprkos tome, u Srbiji postoje duboke rodne nejednakosti u pristupu obrazovanju, kvalitetu obrazovnog iskustva i dugoročnim ishodima obrazovanja, koje nesrazmerno pogađaju devojčice i žene iz marginalizovanih zajednica.

Paradoks obrazovnih postignuća

Na prvi pogled, podaci o obrazovanju žena u Srbiji deluju ohrabrujuće. Žene su u proseku obrazovanije od muškaraca – veći je udeo žena sa visokim obrazovanjem, a devojčice postižu bolje rezultate u osnovnom i srednjem obrazovanju⁵². Međutim, ovaj paradoks – žene su obrazovanije, ali manje zaposlene i slabije plaćene – otkriva dublje strukturne probleme. Obrazovanje samo po sebi nije dovoljno da se prevaziđu rodne barijere na tržištu rada i u društvu, jer su stereotipi, diskriminacija i neplaćeni kućni rad moćniji od formalnih kvalifikacija.

Iza prosečnih podataka kriju se dramatične razlike između pojedinih grupa žena. Dok žene iz urbanih sredina sa visokim obrazovanjem relativno uspešno konkurišu na tržištu rada, žene iz marginalizovanih zajednica suočavaju se sa preprekama koje počinju još u ranom detinjstvu i koje se perpetuiraju kroz čitav obrazovni sistem.

52 Nezavisnost (2024, 19. februar). Statistika rodne diskriminacije u Srbiji: Žene obrazovanije ali manje i zaposlene i plaćene, <https://nezavisnost.org/statistika-rodne-diskriminacije-u-srbiji-zene-obrazovanije-ali-manje-i-zaposlene-i-placene/>

Romkinje i obrazovne prepreke

Romkinje predstavljaju grupu sa najnižim stopama obrazovnih postignuća u Srbiji. Stopa napuštanja osnovnog školovanja je dramatično visoka – u Novom Sadu, napuštanje osnovnog obrazovanja među romskim učenicima je značajno više kod devojčica (58%) nego kod dečaka⁵³. Romske devojčice počinju da napuštaju školu nakon 12. godine, a manje od 80% romskih žena završi osnovno obrazovanje⁵⁴. Razlozi su višestruki i međusobno isprepleteni: siromaštvo koje primorava decu da rade umesto da idu u školu, rani brakovi koji su i dalje zastupljeni u nekim romskim zajednicama, nedostatak podrške u obrazovnom sistemu koji nije prilagođen specifičnim potrebama romske dece, kao i anticiganizam koji se manifestuje kroz diskriminatorno ponašanje nastavnika i vršnjaka.

Posledice ranog napuštanja školovanja su dugoročne i teško nadoknдивe. Romkinje bez završene osnovne škole suočavaju se sa gotovo nepremostivim barijerama na formalnom tržištu rada, što za posledicu ima neformalne i eksploatorske oblike zapošljavanja. Bez obrazovnih kvalifikacija, bez pristupa formalnom zaposlenju i bez socijalne zaštite, ove žene ostaju zarobljene u začaranom krugu siromaštva koji se prenosi s generacije na generaciju.

Žene u ruralnim područjima i pristup obrazovanju

Žene u ruralnim područjima suočavaju se sa specifičnim obrazovnim preprekama koje su posledica geografske izolacije, nedostatka infrastrukture i tradicionalnih rodniх normi. Udaljenost od obrazovnih institucija, posebno na nivou srednje škole i visokog obrazovanja, kombinovana sa nedostatkom javnog prevoza, čini pristup obrazovanju fizički i finansijski otežanim⁵⁵. Istraživanje o pristupu žena i dece uslugama u

53 NSHC (2024). Education and Inclusion of Roma Girls, <https://nshc.org.rs/en/projects/education-and-inclusion-of-roma-girls/>

54 NSHC (2024), *Ibid.*

55 UNICEF Srbija (n.d.). Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja, <https://www.unicef.org/serbia/media/6411/file/Pristup%20%C5%BEena%20i%20dece%20uslugama%20u%20ruralnim%20oblastima%20Srbije%20.pdf>

ruralnim oblastima Srbije pokazuje da ruralna područja karakteriše značajno zaostajanje u razvoju u poređenju sa urbanim centrima, što se direktno odražava na dostupnost i kvalitet obrazovnih usluga⁵⁶.

Tradicionalne rodne norme u ruralnim sredinama često postavljaju obrazovanje devojčica kao manje prioritetno od obrazovanja dečaka, posebno na višim nivoima. Očekivanje da će devojčice preuzeti kućne obaveze i brigu o porodici često se koristi kao opravdanje za ograničavanje njihovog pristupa obrazovanju. Ove norme se perpetuiraju kroz generacije i teško ih je promeniti bez sistemskih intervencija koje uključuju i rad sa zajednicama.

Rodni stereotipi u obrazovnom sistemu

Čak i kada devojčice i žene imaju fizički pristup obrazovanju, rodni stereotipi koji su duboko ukorenjeni u nastavnim planovima, udžbenicima i stavovima nastavnika oblikuju njihova obrazovna iskustva i aspiracije. Analiza nastavnih planova i programa u Srbiji pokazuje da su žene nedovoljno zastupljene u naučnim, tehničkim, inženjerskim i matematičkim (STEM) disciplinama, a kada se pojavljuju, često su prikazane kroz tradicionalne rodne uloge⁵⁷. Ovi stereotipi odvrćaju devojčice od odabira STEM karijera, što dugoročno doprinosi horizontalnoj segregaciji na tržištu rada i rodnom jazu u platama.

Obrazovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju je još jedna oblast u kojoj obrazovni sistem u Srbiji pokazuje značajne nedostatke. Na osnovu pregledanih planova i programa nastave u osnovnim i srednjim školama, ne može se zaključiti da se radi o sistemskom i sveobuhvatnom pristupu u obrazovanju o seksualnim i reproduktivnim pravima i zdravlju dece i mladih u Srbiji⁵⁸. Određene teme su zastupljene u pojedinim opšteobrazovnim predmetima, često izbornim, bez dovoljne horizontalne i vertikalne povezanosti. Nedostatak kvalitetnog obrazovanja

⁵⁶ UNICEF Srbija, *Ibid.*

⁵⁷ Autonomni ženski centar, ASTRA i Grupa 484 (2022). Seksualno i reproduktivno zdravlje i prava žena u Srbiji. prEUgovor, https://www.grupa484.org.rs/h-content/uploads/2022/05/seksualno_i_reproduktivno_zdravlje_i_prava_ena_u_s-grupa-484.pdf

⁵⁸ Autonomni ženski centar, ASTRA i Grupa 484 (2022), *Ibid.*

o seksualnom i reproduktivnom zdravlju posebno pogađa devojčice i mlade žene, ostavlja ih bez informacija neophodnih za donošenje informisanih odluka o sopstvenom zdravlju i životu.

Žene sa invaliditetom i obrazovanje

Žene sa invaliditetom suočavaju se sa dvostrukim barijerama u pristupu obrazovanju – barijerama koje su posledica i invaliditeta i roda. Fizička nepristupačnost obrazovnih institucija, nedostatak prilagođenih nastavnih materijala i podrške, kao i negativni stavovi nastavnika i vršnjaka, kombinuju se sa rodnim stereotipima koji devojčice sa invaliditetom često prikazuju kao nesposobne za akademsko postignuće. Rezultat je dramatično niža stopa obrazovnih postignuća žena sa invaliditetom u poređenju sa ženama bez invaliditeta i muškarcima sa invaliditetom⁵⁹.

Preporuke

Ostvarivanje prava na obrazovanje za sve žene u Srbiji zahteva više-dimenzionalni pristup koji uključuje: uklanjanje fizičkih i finansijskih barijera u pristupu obrazovanju za žene iz marginalizovanih zajednica; reformu nastavnih planova i programa radi eliminacije rodnih stereotipa i uvođenja sveobuhvatnog obrazovanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju; posebne programe podrške za romske devojčice i žene u ruralnim područjima; i obuku nastavnog osoblja u oblasti rodne ravnopravnosti i antidiskriminacije. CEDAW Komitet je pozvao Srbiju da intenzivira napore na povećanju stope upisa i završetka školovanja romskih devojčica i žena iz ruralnih područja, te da osigura da nastavni planovi i programi budu oslobođeni rodnih stereotipa⁶⁰.

59 CIL Srbija (n.d.). Prepreke za jednakost – dvostruka diskriminacija žena sa invaliditetom, https://www.cilsrbija.org/pdf/Zene_sa_invaliditetom.pdf

60 CEDAW (2019). Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia (CEDAW/C/SRB/CO/4)

8.

Pravo na zdravlje sa rodним aspektom

Pravo na zdravlje je fundamentalno ljudsko pravo koje obuhvata ne samo odsustvo bolesti, već i fizičko, mentalno, socijalno i ekonomsko blagostanje. Zdravstveni sistem, međutim, skoro po pravilu ne pruža adekvatan odgovor na probleme ženskog zdravlja, jer ne obraća pažnju na specifične rodne karakteristike koje ga određuju. Umesto toga, najčešće se nudi zdravstvena zaštita suženo fokusirana na reproduktivno zdravlje i na tradicionalnu ulogu žene vezanu za materinstvo, zanemarujući holističke potrebe žena kroz sve faze života⁶¹.

Zdravlje ima izraženu rodnu dimenziju. Rodne uloge, stereotipi i nejednakosti utiču na to kako žene doživljavaju zdravlje i bolest, kako pristupaju zdravstvenim uslugama i kako zdravstveni sistem odgovara na njihove potrebe. Žene u Srbiji suočavaju se sa specifičnim zdravstvenim preprekama koje su direktna posledica njihovog roda i društvenog položaja – od ograničenog pristupa reproduktivnoj zdravstvenoj zaštiti, do nedovoljnog prepoznavanja mentalnih zdravstvenih potreba i posledica rodno zasnovanog nasilja na zdravlje.

Žene iz marginalizovanih zajednica i zdravstvene prepreke

Romkinje se suočavaju sa posebno teškim zdravstvenim preprekama koje su posledica siromaštva, diskriminacije i nedostatka zdravstvenog osiguranja. Mnoge Romkinje nemaju zdravstveno osiguranje jer su angažovane u neformalnoj ekonomiji, što ih isključuje iz sistema obaveznog zdravstvenog osiguranja. Bez osiguranja, pristup zdravstvenoj zaštiti je ograničen na hitne slučajeve, što znači da preventivna zdravstvena zaštita – uključujući ginekološke preglede, skrining za rak grlića

⁶¹ Autonomni ženski centar (2005), Akcioni plan za očuvanje i unapređenje zdravlja žena u Republici Srbiji za period 2005–2010, http://www.womenngo.org.rs/zensko-zdravlje/Akcioni_plan.pdf

materice i rak dojke – ostaje nedostupna. Posledica je dramatično lošije zdravstveno stanje Romkinja u poređenju sa opštom populacijom, sa višim stopama mortaliteta i morbiditeta⁶².

Žene u ruralnim područjima suočavaju se sa geografskim barijerama u pristupu zdravstvenoj zaštiti. Udaljenost od zdravstvenih ustanova, nedostatak javnog prevoza i finansijski troškovi putovanja čine pristup specijalizovanoj zdravstvenoj zaštiti – uključujući ginekologiju, onkologiju i psihijatriju – izuzetno otežanim⁶³. Istraživanja pokazuju da žene u ruralnim sredinama ređe odlaze na preventivne preglede i da se kasno dijagnostikuju bolesti koje bi se, uz redovne preglede, mogle otkriti u ranijim, izlečivijim stadijumima.

Žene sa invaliditetom suočavaju se sa fizičkim barijerama u zdravstvenim ustanovama – nepristupačnim prostorijama, neadaptiranom opremom – ali i sa stavovima zdravstvenih radnika koji često zanemaruju specifične zdravstvene potrebe žena sa invaliditetom, posebno u oblasti reproduktivnog zdravlja. Pretpostavka da žene sa invaliditetom nisu seksualno aktivne ili da ne žele decu dovodi do toga da im se ne pruža adekvatna reproduktivna zdravstvena zaštita.

Žene tražiteljke azila i migrantske radnice suočavaju se sa specifičnim zdravstvenim potrebama koje sistem nije adekvatno opremljen da adresira. Jezičke barijere, kulturološke razlike i strah od institucija otežavaju pristup zdravstvenoj zaštiti, dok traumatična iskustva koja su prethodila migraciji – rat, nasilje, seksualno zlostavljanje – zahtevaju specijalizovanu psihosocijalnu podršku koja nije sistematski dostupna⁶⁴.

Preporuke

Ostvarivanje prava na zdravlje za sve žene u Srbiji zahteva transformativni pristup koji prevazilazi uski fokus na reproduktivno zdravlje i materinstvo. Neophodno je: usvojiti sveobuhvatnu nacionalnu strategiju za

62 CEDAW (2019). Concluding observations on the fourth periodic report of Serbia (CEDAW/C/SRB/CO/4)

63 UNICEF Srbija (n.d.). Pristup žena i dece uslugama u ruralnim oblastima Srbije i predlog mera za unapređenje stanja, *Ibid.*

64 Autonomni ženski centar, ASTRA i Grupa 484 (2022), *Ibid.*

zdravlje žena zasnovanu na rodnoj perspektivi; uvrstiti kontracepciju u listu lekova koji se refundiraju iz obaveznog zdravstvenog osiguranja; obezbediti obuku zdravstvenih radnika u oblasti rodne senzibilizacije i prepoznavanja rodno zasnovanog nasilja; unaprediti pristup mentalnoj zdravstvenoj zaštiti za žene, posebno one koje su preživele nasilje; i osigurati da zdravstvene ustanove budu fizički i kulturološki dostupne ženama iz svih marginalizovanih zajednica. CEDAW Komitet je pozvao Srbiju da preduzme hitne mere za unapređenje pristupa zdravstvenoj zaštiti za Romkinje, žene sa invaliditetom i žene u ruralnim područjima.

9.

Ključni nalazi

Analiza prepreka u pristupu ekonomskim i socijalnim pravima žena u Srbiji otkriva nekoliko ključnih, međusobno povezanih obrazaca koji ukazuju na duboke strukturne probleme. Ovi nalazi, zasnovani na podacima iz izveštaja Ujedinjenih nacija, domaćih i međunarodnih organizacija za ljudska prava, kao i na analizi postojećeg pravnog okvira, kreiraju kompleksnu sliku jaza između formalno garantovanih prava i surove realnosti sa kojom se suočavaju mnoge žene, a posebno one iz marginalizovanih zajednica.

Prvi i najvažniji nalaz ukazuje na to da formalna prava postoje, ali nisu dostupna svima podjednako. Srbija je ratifikovala ključne međunarodne konvencije i usvojila zakone koji garantuju rodnu ravnopravnost i zabranjuju diskriminaciju. Međutim, u praksi, ostvarivanje ovih prava je uslovljeno socijalnim, ekonomskim i administrativnim faktorima. Pravo na rad, stanovanje, obrazovanje, zdravlje ili socijalnu zaštitu ostaje samo slovo na papiru za ženu koja nema prijavljeno prebivalište, koja radi u neformalnoj ekonomiji ili koja se suočava sa nepremostivim birokratskim preprekama. Ovaj jaz između normativnog i stvarnog stanja stvara pravnu nesigurnost i produbljuje nepoverenje u institucije, ostavljajući najugroženije bez zaštite.

Drugi ključni nalaz pokazuje da administrativne prepreke i neefikasnost institucija nesrazmerno pogađaju žene. Bilo da se radi o kompleksnim procedurama za ostvarivanje prava, nedostatku informacija, prebacivanju odgovornosti između službi ili dugotrajnim postupcima, žene su te koje češće snose teret birokratije. Opterećene neplaćenim radom staranja, one imaju manje vremena i resursa za borbu sa administrativnim lavirintima. Uvođenje automatizovanog sistema „socijalnih karti“ je ovaj problem dovelo do ekstrema. Umesto da pojednostavi procedure, sistem je, zasnovan na netačnim podacima i bez ljudske kontrole, postao sredstvo za masovno isključivanje najsiromašnijih, među kojima žene čine većinu. Ovaj primer pokazuje kako tehnološka rešenja, ukoliko nisu pažljivo dizajnirana

i implementirana uz poštovanje ljudskih prava, mogu postati moćno oruđe diskriminacije.

Treći nalaz ukazuje na to da ekonomska zavisnost povećava pravnu i socijalnu ranjivost žena. Visoka stopa neformalnog zaposlenja, rodni jaz u platama, koncentracija žena u slabije plaćenim sektorima i teret neplaćenog kućnog rada direktno vode ka ekonomskoj zavisnosti žena od partnera ili porodice. Ova zavisnost nije samo ekonomska kategorija; ona ima razorne posledice po sposobnost žena da donose samostalne odluke, da napuste nasilno okruženje i da ostvare svoja osnovna prava. Nemogućnost pristupa adekvatnom stanovanju i nedostatak ekonomske sigurnosti su ključne prepreke koje drže žene zarobljene u krugu siromaštva i nasilja. Posebno je zabrinjavajuće to što i formalni oblici rada – kao što je preduzetništvo – ne štite žene od diskriminacije, jer zakonski okvir koji reguliše prava preduzetnica tokom trudnoće i materinstva ostaje duboko diskriminatoran.

Četvrti nalaz naglašava da pravo na obrazovanje i pravo na zdravlje, iako formalno garantovana, ostaju nedostupna za mnoge žene zbog strukturnih rodni nejednakosti. Paradoks obrazovnih postignuća – žene su obrazovanije, ali manje zaposlene i slabije plaćene – ukazuje na to da obrazovanje samo po sebi nije dovoljno bez systemske borbe protiv rodni stereotipa i diskriminacije. U zdravlju, uski fokus na reproduktivno zdravlje i materinstvo zanemaruje holističke zdravstvene potrebe žena, dok nedostupnost kontracepcije, prepreke u pristupu mentalnoj zdravstvenoj zaštiti i neprepoznavanje posledica rodno zasnovanog nasilja ostaju hronični problemi.

Konačno, peti nalaz naglašava da intersekcionalnost, odnosno višestruka diskriminacija, predstavlja ključni faktor isključenosti. Položaj Romkinja, žena na selu, samohranih majki, žena sa invaliditetom, radnica migrantkinja, sezonskih radnica i drugih marginalizovanih grupa ne može se razumeti samo kroz prizmu rodne neravnopravnosti. Njihova iskustva su oblikovana istovremenim delovanjem diskriminacije po više osnova. Politike i mere koje su „rodno neutralne“ ili koje ne uzimaju u obzir ovu slojevitost diskriminacije osuđene su na neuspeh. Svaka efikasna strategija za unapređenje ekonomskih i socijalni prava žena mora

biti utemeljena na intersekcionalnom pristupu i usmerena na specifične potrebe i prepreke sa kojima se suočavaju najranjivije među ženama u srpskom društvu.

Na kraju, važno je naglasiti da pristup ekonomskim i socijalnim pravima ne može da se desi bez zakona koji je posebno namenjen ostvarenju rodne ravnopravnosti. U junu 2024. godine, Ustavni sud Republike Srbije obustavio je primenu celog Zakona o rodnoj ravnopravnosti do okončanja postupka ocene ustavnosti, što predstavlja izuzetno retku i ne-standardnu praksu. Oспорavanje zakona, podstaknuto između ostalog i širim antirodnim narativima, dodatno je oslabilo već krhke mehanizme zaštite od rodne diskriminacije i poslalo poruku da su prava žena i dalje predmet političkih i ideoloških sporova. U takvom kontekstu, izostanak primene ključnog zakonskog okvira znači faktički zastoj u unapređenju rodne ravnopravnosti, koji će trajati sve dok zakon ostaje van snage.

